

Sveriges säkerhetspolitiska läge 1892

**Hotbilden i debatten vid
1892 års urtima rikdag**

Peter Kristensson

handledare: Staffan Förhammar
Historia 2, HT 1996
Linköpings universitet

1. Inledning

I december 1996 skall Sveriges riksdag fatta ett nytt försvarsbeslut. Riksdagens majoritet anser att det ekonomiska läget kräver, och att det säkerhetspolitiska läget medger, kraftiga neddragningar av det svenska försvaret. Drygt ett sekel tidigare - i november 1892 - tog den dåvarande tvåkammarriksdagen avgörande beslut om moderniseringen av landets försvar. Beslutet banade väg för indelningsverkets avskaffande och införandet av den värnpliktsarmé vi har idag.

Den ekonomiska debatten den gången handlade i första hand inte som idag om hur mycket försvaret skall få kosta i tider av knappa resurser, utan om hur det skulle betalas: direkt av jordägarna genom en indelt armé eller indirekt via skatter. Den militära debatten, som idag mest handlar om vilken stad som kan undvara sitt regemente, handlade den gången om två så väsensskilda system som den sekelgamla armén byggd indelningsverkets fast anställda knektar, ryttare och båtsmän på sina torp kontra den nya tidens armé grundad på principen om allmän värnplikt. Minst lika stor var skillnaden i synen på det säkerhetspolitiska läget. Medan riksdagsmajoriteten i 1996 års Sverige känner sig trygg och vill rusta ned försvaret var osäkerheten desto större i de förenade rikena Sverige-Norge 1892 och syftet med reformen var att stärka försvaret för att kunna upprätthålla neutraliteten och bibehålla självständigheten.

Syfte och frågeställningar

Det svenska försvaret förändrades, dels av utrikespolitiska säkerhetsskäl (moderniseringen av försvaret), dels av inrikespolitiska fördelningsskäl (skattefrågan). Kravet på modernisering av försvaret drevs i första hand av regeringen och den mer försvarsvänliga första kammaren, men ansågs även av en bred majoritet vara nödvändig. Kraven på en omfördelning av skatte- och försvarsbördorna drevs av jordägarna främst genom lantmannapartierna, men accepterades till slut av första kammaren för att lösa försvarsfrågan.

Vad var det som gjorde att det till stor del fanns en samsyn när det gällde upprustningen av det svenska försvaret? Hur såg riksdagsledamöterna på Sveriges utrikespolitiska läge och den säkerhetspolitiska situationen i Europa? Hur kom de fram till ståndpunkten att ett försvar byggt på indelningsverkets grund inte längre räckte till?

Denna uppsats skall granska om hotbilden märktes i debatten inför försvarsbesluten vid den urtima riksdagen hösten 1892. Vilka säkerhetspolitiska argument användes av förespråkarna för ett nytt försvar och hur bemöttes dessa av motståndarna?

Syftet med uppsatsen är att studera vilken hotbild som framträdde i debatten inför besluten om försvaret vid 1892 års urtima riksdag.

För att uppnå syftet har följande frågor fastställts:

- *Hur såg talarna på risken för krig?
- *Pekades någon potentiell angripare ut?
- *Vad ansågs kunna utlösa ett krig?
- *Ansågs Sverige var hotat av andra länders upprustning?
- *Hur allvarliga bedömdes konsekvenserna av ett krig kunna bli?

Källor, metod och avgränsningar

Källor

Källorna till uppsatsen är handlingarna från 1892 års urtima riksmöte, det s.k. riksdagstrycket. Handlingarna gavs ut som *offentligt tryck* 1892 och omfattar:

- *Kongl. Maj:ts nådiga proposition till Riksdagen, d.v.s. regeringens propositioner.
- *Motioner
- *Utskottsbetänkanden
- *Debattprotokoll
- *Riksdagens beslut
- *Riksdagens skrivelser

I arbetet med uppsatsen har propositioner och motioner angående försvarsfrågor, utskottsbetänkanden om de samma, och debattprotokoll samt riksdagens skrivelser studerats.

Själva undersökningen baseras på debattprotokollen från förhandlingarna i kamrarna. I protokollet finns allt som sades dokumenterat eftersom det inte var tillåtet att tala utanför protokollet, men någon exakt återgivning av ett yttrande var inte möjligt, så vida inte talaren läste ordagrant ur ett koncept och lämnade över det till protokollföraren. I annat fall tvingas stenografen till tolkningar och stilistiska förbättringar. För att inte kravet på exakt återgivning skulle hämma debatten gavs talaren möjlighet att granska nedtecknandet av sitt anförande för att kunna ändra "mindre väl genomtänkta ordvändningar" och rätta vad stenografen missuppfattat.

Ledamöterna förfogade alltså över sitt yttrande under en frist efter det att debatten avslutats och kunde göra strykningar och klargörande tillägg, vilket innebär att debattprotokollet inte behöver återge vad som egentligen sades. Protokollsversionen är ofta betydligt elegantare än originalframförandet. Ur rättslig synvinkel är det autentiska anförandet inte viktigt eftersom det skriftliga och justerade anförandet ensamt uttrycker talarens mening, men ur källkritisk synvinkel är det mer problematiskt.¹

Gunnar Richardsson och Karl Axel Wengström har studerat riksdagsprotokollen som historiskt källmaterial och kommit fram till (i en undersökning av protokoll från 1920-talet och framåt) att talarna i stor omfattning gjort ändringar i stenografernas utskrift.² I extrema fall har sidor bytts ut mot egen text eller hela avsnitt strukits. Författarna sammanfattar: "Det finns visserligen ingen anledning att tro att protokollen alltför ofta skulle ge en felaktig bild av vad som yttrats vad själva innehållet beträffar, men det är alldeles uppenbart att den exakta utformningen ofta är avvikande från vad som faktiskt yttrats."³

I en undersökning av attityder och åsikter skulle det kunna vara en brist att inte veta vad den enskilde talaren verkligen sade i debatten. I stridens hetta kanske de verkliga åsikterna - bortom partipolitik och taktik - kommit fram och sedan strukits i eftertankens kranka blekhet. För denna uppsats är dock åsikterna i sig viktigare än hur de uttrycktes och bristen är därför överkomlig. När man läser citaten från riksdagsmännens uttalanden måste man emellertid hålla i minnet vad det innebär att de är hämtade ur de officiella, justerade protokollen.

Metod

Hela ärendegången från regeringssammanträde - via proposition och debatt - till beslut har följts, men undersökningsdelen har begränsats till ett studium av debatten i kamrarna. Vilka förändringar och

¹ Rolf Nygren: "Det svenska riksdagstrycket", i *Handbok i Nordiskt parlamentstryck* (Stockholm 1984) s. 126-127

² Gunnar Richardsson & Karl Axel Wengström: "Riksdagsprotokollen som historiskt källmaterial", *HT* 1975 s. 430ff

³ Richardsson & Wengström 1975, s. 463

jämknings som regeringen och särskilda utskottet ansåg sig behöva göra för att baxa propositionerna genom andra kammaren är av stor vikt för en analys av försvarsbeslutet i sig, men för att komma åt synen på hotbilden har kammardebatterna bedöms vara det intressanta.

Vid genomgången av riksdagsdebatten har alla inlägg som berört hotbilden noterats. I undersökningen (Kapitel 4) redovisas inte inläggen i kronologisk ordning, ej heller efter kammare eller paragraf. Istället har de ordnats åsiktvis efter vilken frågeställning de ansetts tillhöra, och varje fråga har fått en egen underrubrik i kapitlet. Frågeställningarna besvaras sedan i avslutningskapitlet.

För att öka läsbarheten i undersökningen har citaten från riksdagsdebatten omarbetats något. Stavningen har ändrats efter moderna stavningsregler, men interpunktion, ordformer och ordval har behållits oförändrade.

För uppgifterna om riksdagsledamöternas partitillhörighet, yrke och orter har det biografiska verket *Tvåkammarriksdagen 1867-1970* använts.⁴ Ledamöterna i första kammaren behövde inte bo i det län de representerade - som geografiska tillhörighet används bostadsorten 1892.

I redogörelserna för hur många som uttalat sig i försvarsdebatten räknas endast de riksdagsmän som gjort ett eget inlägg, inte de som endast instämt med föregående talare.

Avgränsningar

Undersökningen inriktas på säkerhetspolitiska bedömningar och synen på omvärlden. Uppsatsen skall alltså inte handla om själva beslutsprocessen och det politiska spel, då regeringen Boström lyckades med konststycket att få riksdagen att efter decennier av vända och låsningar godkänna omvälvande förändringar av landets försvar.

Undersökningen är tidsmässigt avgränsad till 1892 års urtima riksdag. Denna avgränsning har valts för att komma åt de aktuella åsikterna i samband med de avgörande riksdagsbesluten. Om undersökningen utvidgats till ett antal tidigare riksmöten hade det inneburit en risk att få med åsikter som ingen längre företrädde 1892. Det lagtida riksmötet våren 1892 hade kunnat inkluderas på ett naturligt sätt, men det torde vara onödigt: det hölls inget nytt riksdagsval vilket innebar att de båda riksdagarnas sammansättning på det hela taget var identiska och den huvudsakliga skillnad mellan de båda propositionerna var skatteteknisk och inte kunde väntas medföra några förändringar av de åsikter som den uppsats handlar om.

Undersökningen hade kunnat breddats till att omfatta mer än själva riksdagsdebatten. Tidningarna runt om i landet var tämligen aktiva i försvarsfrågan, broschyrer eller propagandaskrifter gavs ut och en lång rad möten i främst värnpliktsfrågan hölls runt om i landet. Det politiska medvetandet hade ökat kraftigt i samband med tullstriden och ökat ytterligare med försvarsfrågan. Detta material har valts bort för att uppsatsen skulle kunna genomföras inom rimlig tidsgräns.

Vidare har viktiga ämnesmässiga avgränsningar gjorts. Från undersökningen har lyfts bort all argumentering kring skattefrågor. Det som gjorde försvarsfrågan så svårlöst var att den genom 1873 års kompromiss kopplades till skattefrågan (se nedan sidan XX). I själva verket hade de skattetekniska aspekterna dominerat en stor del av riksdagsdebatten om försvaret, framför allt i andra kammaren. De många misslyckade försöken att reformera Sveriges försvar under 1800-talet går inte att förstå utan att känna till skattefrågan, men åsikter om skatter och arméns finansiering säger mycket lite om synen på hotbilden.

Vidare ingår inte heller i undersökningen synen på försvarets struktur och de föreslagna förändringarna, alltså vad var som var otidsenligt och hur det åtgärdades. Med undantag av exempelvis värnpliktsfrågan är det en till stor del militär debatt om övningstider, rekrytering, organisation, strategi och taktik. Undersökningen inriktas alltså på rent säkerhetspolitiska uttalanden om Sveriges situation: synen på hotbilden.

⁴ Anders Norberg, Andreas Tjerneld & Björn Asker: *Tvåkammarriksdagen 1867-1970. Ledamöter och valkretsar*, 5 band (Stockholm 1988-92)

Forskningsläget

Ämnet för denna uppsats är tidigare relativt outforskat. Någon undersökning av synen på hotbilden 1892 har tidigare inte gjorts. Mer övergripande finns en rad studier av det senare 1800-talets utrikes- och inrikespolitik och inte minst av försvarsfrågan. Här redogörs för de viktigaste arbetena - i övrigt hänvisas till litteraturförteckningen för en fullständig redovisning av använda skrifter.

Utrikes- och säkerhetspolitik

Det säkerhetspolitiska läget under perioden 1872-1914 tecknas av Folke Lindberg (1958) i en volym av *Den svenska utrikespolitikens historia*.⁵ Det kapitel som behandlar den tid uppsatsen vill undersöka kallas betecknande nog "Klimatet hårdnar: från fredsoptimism till rysskräck" och beskriver en allt mer pessimistisk uppfattning, som vid vissa tillfällen stegras till panik. Allmänna försvarsföreningen agiterade över hela landet för en härreform och faran från öster var ett ofta återkommande inslag i propagandan. Försvarsreformen 1892, hävdar Lindberg, "betingades av den alltmer utbredda övertygelsen om att Sverige var utsatt för ett ryskt hot".

Detta ryska hot studeras i Gunnar Åselius doktorsavhandling *The "Russian Menace" to Sweden. The Belief System of a Small Power Security Elite in the Age of Imperialism* (1994), som behandlar svenska diplomaters, officerares och politikernas bild av Ryssland 1880-1914. En slutsats är att den svenska militären ansåg att Ryssland hade direkta anfallsplaner mot norra Sverige, som var den kortaste vägen till Norges isfria hamnar. Denna säkerhetspolitiska analys präglades av ett internationellt perspektiv där "kontrollen över handelsvägar och tillträdet till världshaven bildade viktiga motiv för de ryska statsmännens agerande". Det finländska järnvägsnätets utbyggnad sågs som ryska förberedelser att föra fram trupper till den svenska gränsen och från Finland kom signaler om en hårdhänt förryskningspolitik, som i försvarspropagandan framställdes som "ett tecken på det ryska väldets ambitioner att utbreda sig mot väster". Den ryska armén ansågs vara "effektiv, modern och topprustad" medan den egna var "svag och underutvecklad". Fastän Åselius gör bedömningen att farhågorna saknade grund och att "den militära planeringen när det gällde Skandinavien var uteslutande defensiv" var icke desto mindre "den ryska faran" verklig i Sverige i slutet av 1800-talet.

Försvarsfrågan

Den urtima riksdagen 1892 och dess försvarsbeslut har endast studerats som en del av en längre period eller ett större ämnesområde. Försvarsdebatten sedan 1880 har behandlats av Hans Holmén (1985) i doktorsavhandlingen *Försvar och samhällsförändring. Avvägningsfrågor i svensk försvarsdebatt 1880-1925*. Holmén lägger tonvikten vid den debatt som fördes i broschyrer i försvarsfrågor, och konstaterar att försvarsdebatten fram till 1905 var inriktad på konkurrensen mellan land- och sjöförsvaret och att strategiska argument dominerade. Att Ryssland var det land som troligast skulle angripa Sverige var den vanligaste uppfattningen både i broschyrer och utredningsbetänkanden. Om den urtima riksdagen 1892 slås i stort sett endast fast att "diskussionerna gick i stor utsträckning i samförståndets eller resignationens tecken".

Försvarsdebatten under tvåkammarriksdagens första tid och kopplingen till grundskatterna behandlades i en akademisk avhandling 1955 av Per Hultqvist: *Försvar och skatter. Studier i svensk riksdagspolitik från representationsreformen till kompromissen 1873*. Hultqvist konstaterar att debatten om indelningsverket tydligt återger motsättningar mellan de riksdagsmän, som representerar bygder i huvudsak tyngda av grundskatter, och de som kom från områden där kostnader för indelningsverket var mest kännbara. Försvarsfrågan gällde alltså hur skattetrycket skulle fördelas, inte bara om

⁵ Den litteratur som diskuteras i *Forskningsläget* återfinns i Käll- och litteraturförteckningen (Kapitel 7).

värnpliktstidens längd eller antalet övningsdagar.

När det gäller tiden mellan 1873 års kompromiss och den urtima riksdagen behandlar Per Hultqvist (1959) återstoden av 1870-talet i *Försvarsorganisationen, värnplikten och skatterna i svensk riksdagspolitik 1867-1878* och Torgny Nevéus har (1965) analyserat 1880-talets försök att lösa de stora frågorna i *Ett betryggande försvar. Värnplikten och arméorganisationen i svensk politik 1880-1885*.

Indelningsverket

Den modernaste översikten över själva indelningsverket är Lars Ericsons *Svenska knektar. Indelta soldater, ryttare och båtsmän i krig och fred*, som gavs ut 1995. Den dokumenterar det för Sverige unika försvarssystemets drygt 200-åriga historia ur en rad perspektiv: militärt, organisatoriskt, ekonomiskt och inte minst socialt. Ericson beskriver indelningsverkets problem i krigstid, jämförelserna med de stora värnpliktsarméerna på kontinenten och den långdragna avvecklingen.

Ett av de centrala problemen på den militära sidan av svensk försvarsdiskussion under 1800-talet, frågan om "stam eller beväring", d.v.s. om Sverige skulle ha en stående armé eller en värnpliktsarmé, behandlas av Kerstin Strömberg-Back i *Stam och beväring* (1983).

Inrikespolitik

I den akademiska avhandlingen av Stig Hadenius (1964): *Fosterländsk unionspolitik. Majoritetspartiet, regeringen och unionsfrågan 1880-1899* beskrivs det politiska läget i första kammarens protektionistiska majoritetsparti och framför allt unionsfrågan, som blev en allt viktigare säkerhetspolitisk faktor för Sverige, och som var inne i ett kritiskt stadium i och med konsulatskrisen 1892. Förhållandet till Norge behandlas i första hand på statschefs- och regeringsnivå, men Hadenius pekar på en oro inom majoritetspartiet detta år. Tullfrågan hade blivit mindre partiskiljande och mer teknisk och nyanserad, och eftersom partiet i hög grad var beroende av den gemensamma protektionistiska uppfattningen ledde det till att "partibandet slappnade" i samma takt som tullfrågan upphörde att vara en kampfråga. Problemen späddes på av den urtima riksdagens fokusering på försvarsfrågan, där det inte fanns någon skillnad mellan tullvänner och frihandlare. Partiets ledare fruktade en spricka.

I *Lantmannapolitiken och industrialismen. Partigrupperingar och åsiktsförskjutningar i svensk politik 1890-1902* av Sten Carlsson 1953 behandlas det politiska spelet kring andra kammaren då regeringen lyckades få sina, av vårens lagtima riksdag förkastade, försvarspropositioner godkända av höstens urtima. Carlsson skriver att "försvarsintresset inom den svenska bondeklassen [var] ännu mycket matt", men konstaterar vissa geografiska skillnader: ett östsvenskt försvarsvänligt område, främst kustbygden från Roslagen till Tjust, och ett västsvenskt dito, samt en av härordningsfrågan intresserad nordsvensk opinion. Bakom den öst- och nordsvenska inställningen ser Carlsson försvarsstrategiska faktorer.

2. Bakgrund

Försvaret

Det militära indelningsverket hade varit det svenska huvudförsvaret i över 200 år. Den indelta armén bestod av fast anställda knektar, båtsmän och ryttare, som levde på och av sina torp. Befälen avlönades med ett statligt boställe knutet till tjänsten samt med intäkter från jord. Kronan behövde alltså inte betala ut kontanta löner, utan armén och flottan var självförsörjande i fredstid. Beslutet om indelningsverket togs av 1682 års riksdag och kronan skrev avtal med de olika landskapen om att sätta regementen om 1200 man i "det ständiga knektehållet", som det egentliga namnet var.

Skyldigheten att betala till försvaret var knuten till jordägande. Två gårdar bildade en rote som skulle rekrytera och försörja en soldat, men i många landsändar var gårdarna alldeles för små för att klara av

det och i vissa fall krävdes 5-6 gårdar, i extrema fall hela 12 eller 15. Knekten fick en värningspeng och skulle sedan försörjas med en bostad, ibland kompletterat med naturprodukter, samt en årlig lön. För kavalleriets del var uppläggningsen något annorlunda: den s.k. rusthållaren hade att ta fram en lämplig ryttare, ge honom ett torp att bruka, och därutöver hålla honom med häst och utrustning. Som ersättning var bonden befriad från skatt. Så såg i korta drag de under 1800-talet så omdiskuterade *rustnings- och roteringsbesvären* ut. Det fanns också uppenbara fördelar för bönderna i och med att de slapp soldatutskrivningarna, som under långa perioder av krig drabbat befolkningen både hårt och nyckfullt.⁶

I krigstid visade sig emellertid indelningsverkets allvarliga brister, och de framstod särskilt tydliga under stora nordiska kriget 1700-21, då indelningsverket utsattes för den kraftigaste påfrestningen under dess existens. Organisationen var inte lämpad för långvarig krigföring. Storleken på armén var ju fixerad och några reservtrupper fanns inte, så redan när fältarmén lämnade landet vid krigsutbrottet år 1700 måste nya förband sättas upp för hemlandets skydd. När dessutom stupade och fångna soldater skulle ersättas mitt under brinnande krig visade sig systemet fungera dåligt. Rotarna fick gå samman tre och tre för att sätta upp ytterligare soldater och även utskrivningar genomfördes.⁷

Freden gav indelningsverket chans att återhämta sig och fungera igen, men kring nästa sekelskifte utvecklades krigföringen i en riktning som gjorde att den svenska hären började bli omodern. Kriget efter den franska revolution visade att stora massarméer kunde sättas upp och utbildas för att vinna framgång i fält. År 1812 infördes beväringssinrättningen, som innebar 14 dagars värnpliktsövning för män mellan 20 och 25 år. Någon allmän värnplikt var det inte tal om eftersom man kunde dock leja en annan person i sitt ställe och flera kategorier var dessutom undantagna. Under Krimkriget 1853-56 ökades övningstiden till 30 dagar och 1885 till 42 dagar.⁸

Det inrikespolitiska läget

Statsskicket

Enligt 1809 års regeringsform låg den styrande makten hos kungen, som var skyldig att lyssna till statsråden men var inte bunden av deras råd. Kungen - inte riksdagen - bestämde över regeringens sammansättning och statsråden var därför heller inte ansvariga inför riksdagen, men hade tillträde till kamrarna.⁹

Genom 1866 års representationsreform ersattes den gamla ståndsriksdagen av tvåkammarriksdagen, som samlades varje år i stället för som tidigare vart tredje år. Riksdagsbeslut krävde likalydande beslut av båda kamrarna, och för sammanjämkning användes ofta utskotten, där kamrarna utsåg hälften av ledamöterna vardera.

Första kammaren bestod 1892 av 147 ledamöter, valda på nio år av landstingen och de största städernas stadsfullmäktige, vilka i sin tur valdes av de kommunalt röstberättigade - 18 procent av städernas och 10 procent av landsbygdens. Andra kammarens 228 ledamöter (1892) valdes för en mandatperiod på tre år genom majoritetsval i enmansvalkretsar där endast cirka 5 procent av befolkningen var röstberättigad p.g.a. inkomst- eller förmögenhetsgränserna. I andra kammeran var alla röstberättigade valbara, medan endast 6000 medborgare uppfyllde första kammarens ekonomiskt högt satta valbarhetskrav.¹⁰

⁶ Lars Ericson: *Svenska knektar. Indelta soldater, ryttare och båtsmän i krig och fred* (Lund 1995) s. 35ff

⁷ Ericson 1995, s. 78ff

⁸ Ericson 1995, s. 245ff

⁹ Sten Carlsson: "Ståndsriksdagens slutskede (1809-1866)", i *Riksdagen genom tiderna* (Stockholm 1992) s. 193f

¹⁰ Carlsson 1992, s. 223ff

Riksdagspartierna

I första kammaren fanns två partier. Störst var det konservativa *protektionistiska majoritetspartiet*, som synes ha räknat 101 medlemmar 1891. Dess ledare var den gamle lantmarskalken Patric Reuterswärd, men som dess starke man framträdde allt mer bruksägaren Christian Lundeberg. Det moderata frihandelssinnade *minoritetspartiet* med omkring 46 medlemmar kännetecknades av svagare partidisciplin. Bland förgrundsgestalterna kan nämnas godsägarna greve Gustaf Sparre, vice talman från 1891, och Hugo Tamm.¹¹

Andra kammaren dominerades av Lantmannapartiet, som från och med 1888 års riksdag p.g.a. tullstriden var splittrat i två partier: det protektionistiska *Nya lantmannapartiet* och det frihandelsvänliga *Gamla lantmannapartiet*. Stadsbornas parti, Centern, hade 1889 reorganiserades till ett frihandelsvänligt parti med namnet *Andra kammarens center*.

Nya lantmannapartiet räknade under 1891 års riksdag 87 medlemmar under A. P. Danielssons obestridda ledning. Gamla lantmannapartiet torde 1891 ha inrymt 67 lantbor, samt några vänstersinnade stadsbor. Ledarposten innehades av hälsingen Olof Jonsson i Hov. I allmänhet intog Gamla lantmannapartiet en något strävare hållning i anslagsfrågor än systerpartiet gjorde.

Centern var ännu inte fullt konsoliderad. De radikala stockholmarna gick för sig själva och valde egna förtroendemän även om gruppen 1892 slöt sig fastare till Centern. Inräknat stockholmarna torde Centern 1891 ha inrymt 67 av andra kammarens 81 stadsbor. Partiets ledare var från 1892 den blekingske häradshövdingen A. A. Lilienberg. Namnkunnigast och populärast bland de radikala stockholmarna var Adolf Hedin, vars "brasor" mot regeringen väckte alla vänstermäns stora förtjusning".

Det utrikespolitiska läget

Maktbalansen i Europa hade förskjutits kraftigt genom Preussens seger över Frankrike 1870-71 och upprättandet av det tyska kejsarriket. Den tyske rikskanslern Otto von Bismarck byggde upp ett avancerat europeiskt allianssystem, med bl.a. trippelalliansen Tyskland-Österrike-Italien och trekejsaralliansen Tyskland-Österrike-Ryssland åren 1881-87, som gav kontinenten en ovanligt lång fredsperiod.¹²

Den nya politiska strukturen i Europa fick stor betydelse för Sverige eftersom Frankrike tillsammans med England genom den s.k. novembertraktaten 1855 hade utfäst sig att värna Sveriges och Norges neutralitet om länderna hotades av Ryssland. Traktaten hade ansetts vara en av den svensk-norska diplomatins viktigaste tillgångar, men något stöd från det besegrade Frankrike var inte lägre att räkna med vare sig hotet kom från Tyskland eller Ryssland.¹³

Den europeiska situationen ändrades efter 1890. Den nye tyske kejsaren Vilhelm II avsatte Bismarck och drev en aggressivare utrikespolitik. Allianssystemet bröt samman, spänningen växte mellan Tyskland och Ryssland, som istället närmade sig Frankrike och samtidigt drev den tyska kolonialpolitiken England närmare Frankrike och Ryssland. Rustningarna i Europa ökade hela tiden dramatiskt.

I Sverige började den djupt rotade fredsoptimismen att rubbas av fruktan för Ryssland. Från 1880-talet senare del växte sig misstron mot Ryssland allt starkare och tog sig stundom nästan panikartade uttryck. Den svenska militären ansåg att Ryssland hade direkta anfallsplaner mot norra Sverige och till dem som tyckte sig skönja ett misstänkt ryskt intresse i norr hörde Oscar II. Kungen var "i ganska stor

¹¹ Redovisningen av det inrikespolitiska läget bygger i huvudsak på Carlsson 1992, s. 225ff; samt densamme: *Lantmannapolitiken och industrialismen. Partigrupperingar och åsiktsförskjutningar i svensk politik 1890-1902* (Stockholm 1953) s. 53ff

¹² Den inledande avdelningen om det utrikespolitiska läget baseras främst på Folke Lindberg: *Den svenska utrikespolitikens historia III:4 1872-1914* (Stockholm 1958) och *The New Cambridge Modern History. Volume XI. Material progress and world-wide problems 1880-1898* (Cambridge 1970).

¹³ Lindberg 1958, s. 23ff

utsträckning var sin egen utrikesminister"¹⁴ och ville knyta landet närmare Tyskland, och vid upprepade tillfällen försökte han helt på eget bevåg utverka tyskt stöd, främst i unionstvisterna med Norge men också mot Ryssland, dock utan att nå något resultat.¹⁵

Unionen

Sverige och Norge var i union sedan Kjölefreden 1814. Norge skulle vara ett självständigt rike med egna lagar och institutioner, medan kungahuset och utrikespolitiken skulle vara gemensam. De grundläggande unionsdokumenten var mångtydiga vilket ledde till många tolkningstvister. Från cirka 1860 blev de svensk-norska relationerna alltmer ansträngda och parlamentarismens genombrott i Norge 1884 försvagade både unionsmonarken och själva unionen.

Unionen innebar säkerhetspolitiska fördelar för Sverige. Danmark hade berövats en bundsförvant och norskt territorium kunde inte längre användas för anfall in i Sverige. Samtidigt hämmade unionen en aktiv utrikespolitik: den svenska krigsmakten stod utan inskränkningar till unionskungens förfogande, men Stortinget måste godkänna nyttjandet av den norska krigsmakten. Dessutom fanns en oro för att alltför aktiv svensk utrikespolitik skulle leda till krav på ökat norskt inflytande.¹⁶

Under 1892 skärptes unionskonflikten ytterligare, den s.k. konsulatkrisen. Norge krävde att få överta ledningen av sitt konsulatväsende och att det enbart utsågs norrmän till de viktigaste posterna i utlandet. Kung Oscar II vägrade att sanktionera en sådan lag, men en akut kris kunde undvikas genom att stortinget retirerade i juli 1892.¹⁷

Den svenska neutralitetspolitiken

Under det första halvsekle efter napoleonkrigen förde inte Sverige någon principiell neutralitetspolitik. Karl XIV Johan var inte främmande för att gå med i en europeisk storkonflikt på den sida som erbjöd de bästa vinster. Drömmar fanns om att återerövra Finland och att förena Norden under svensk krona. Under 1800-talets gång skedde en fasförskjutning i den svenska neutraliteten: från att till en början markera en avsikt att inte angripa övergick den allt mer till att försöka undgå angrepp. Först efter 1871 är det relevant att tala om en principiell svensk neutralitetspolitik. Landet stod allt mer isolerat i förhållande till de europeiska stormakterna, ett läge som Oscar II försökte bryta genom närmandet till Tyskland. Att bibehålla neutraliteten var dock målet för den svenska utrikespolitiken.¹⁸

1800-talets försvarsdebatt

Under andra hälften av 1800-talet, i synnerhet i och med tvåkammarriksdagen 1867, ökade kritiken mot indelningsverket. I en allt intensivare försvarsdebatt framhöll många såväl civila som militärer att den svenska krigsmakten med sin 25.000 indelta knektar var hopplöst föråldrad. Ett första steg mot systemskiftet togs 1873 i och med riksdagens principbeslut om att indelningsverket skulle avvecklas som organisationsform och ersättas med av soldater direkt avlönade av staten, den s.k. "värvade stammen". Dessutom skulle värnplikten utökas i takt med att grundskatterna (de skatter som betalades för en jordegendom) och rustnings- och roteringsbesvären (bekostandet av ryttare eller knekt) minskades. Beslutet kom att låsa positionerna och för lång tid omöjliggöra en försvarsreform. En rad propositioner, i

¹⁴ Lindberg 1958, s. 27

¹⁵ Folke Lindberg: "Oscar II och utrikespolitiken", i *Historia kring Oscar II*, red. Stig Hadenius (1963) ny tryckning (Stockholm 1994), s. 80ff

¹⁶ Alf W Johansson & Torbjörn Norman: "Den svenska neutralitetspolitiken i historiskt perspektiv", i *Neutralitet och försvar. Perspektiv på svensk säkerhetspolitik 1809-1985*, red. Bo Hugemark (Stockholm 1986) s. 16

¹⁷ Stig Hadenius: *Fosterländsk unionspolitik. Majoritetspartiet, regeringen och unionsfrågan 1880-1899* (Uppsala 1964) s. 42ff

¹⁸ Johansson & Norman 1986, s. 13f

vad som kom att kallas "de stora frågorna", lades fram under 1870- och 80-talen, men problemkomplexet värnplikt - försvarsorganisation - indelningsbörd - grundskatter visade sig alltför svårlöst.¹⁹

I riksdagen diskuterades det om huruvida de indelta knektarna och ryttarna skulle avskaffas helt eller kompletteras med värnpliktiga soldater, och därtill fanns hos bönderna ett motstånd mot den allmänna värnplikten. I första kammaren ansåg många adliga godsägare, vars jord helt eller delvis var befriad från indelningsverk och grundskatter, att det var orättfärdigt av bönderna att försöka undkomma sina åtaganden gentemot landet. I syfte att få till stånd en förstärkning av försvaret gav dock den försvarsvänliga första kammaren upp sitt motstånd, men fortfarande återstod att få bifall i andra kammaren. En liten bit nåddes 1885 då beväringens övningstid ökades med 30 procent (från 30 till 42 dagar) och grundskatterna och kostnaderna för indelningsverket minskades lika mycket.

År 1891 tillträdde Erik Gustaf Boström som ny statsminister. Han var godsägare från Roslagen och andrakammarledamot sedan 1876, "en praktisk och tålmodig man med förmåga att umgås med både bönder och herrar [...] med en förut ganska okänd förmåga att hantera tvåkammarproblematiken".²⁰ Boström hade en stark lidelse för försvaret och genom att vinna över en del frihandlare med hjälp av sänkta spannmålstullar lyckades han föra försvarsfrågan framåt vid 1892 års riksdag. Regeringens proposition, med 90 dagars värnpliktsövning i centrum, fälldes med knappa 166 röster mot 107.

Efter sonderingar och påstötningar bland motståndarna fattades i september beslutet att inkalla en extra riksdag till oktober innevarande år.

3. Den urtima riksdagen 1892

Den 17 oktober öppnade den urtima riksdagen. De förslag som förelåg omfattade värnplikt från 20 till 40 års ålder och 90 dagars övningstid, och grundskatternas avskrivande och statens övertagande av försvarsbördorna succesivt under tolv år. Den militära delen av vårens förslag hade omarbetats något, men den viktigaste förändringen var de s.k. "urtima löftena" om att de inkomster från bondejorden som staten gick miste om skulle täckas av inkomst- och förmögenhetsskatter istället för konsumtionsskatter.

Boström hade nu vid sin sida en ny krigsminister, friherre Axel Rappe, som var en av de främsta förespråkarna för en försvarsordning grundad på allmän värnplikt och hade i egenskap av generalstabschef haft stor del i tillkomsten av det härordningsförslag som lagts fram vid vårens lagtima riksdag. Rappe hade varit i aktiv krigstjänst för Frankrike i fransk-tyska kriget 1870-71 och dekorerats med hederslegionen på slagfältet.²¹ Han åtnjöt genom sina krigsmeriter respekt ändå ut på riksdagens vänsterkant.²²

Riksdagens kamrar fick på sina bord propositioner angående förbättrad härordning, ändring av värnpliktslagen, avskrivning av grundskatterna, lindring av rustnings- och roteringsbesvären, samt några kompletterande skattetekniska propositioner. Till skillnad från tidigare riksdagar tillsattes ett särskilt utskott, med tolv ledamöter från vardera kammaren, som skulle behandla grundskatte- och härordningsfrågorna. Utskottet gick i stort sett på regeringens linje, men tog ännu hårdare ställning mot konsumtionsskatter, som utskottet ansåg helt borde uteslutas även när det gällde att bekosta de nytillkomna försvarsutgifterna.²³

¹⁹ Avsnittet om 1800-talets försvarsdebatt baseras främst på Ericson 1995, s. 245ff och Carlsson 1992, s. 237f

samt sammanfattningar i Per Hultqvist: *Försvar och skatter. Studier i svensk riksdagspolitik från representations- reformen till kompromissen 1873* (Göteborg 1955) och Torgny Nevéus: *Ett betryggande försvar. Värnplikten och arméorganisationen i svensk politik 1880-1885* (Uppsala 1965)

²⁰ Carlsson 1992, s. 237f

²¹ Alf Åberg: "Axel Rappe" i *Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok* (Stockholm 1949) band 6, s. 217f

²² Carlsson 1953, s. 101

²³ Carlsson 1953, s. 103

Efter behandlingen i särskilda utskottet antog riksdagen de 90 övningsdagarna med röstsiffrorna 144 mot 80, och även de andra punkterna bifölls. Efter nästan 20 år hade till slut grundtankarna i 1873 års kompromiss förverkligats. "Aldrig ska jag kunna glömma det ögonblicket då biljardsdörrarna, kl. omkring 1 på natten, flögo upp, och statsrådet Essen flög in medförande bekräftelsen av det glada, nyss genom telefonen bragda budskapet [---] Jag hade, ovanligt nog, denna natt svårt att somna så livad var jag!" kommenterade Oscar II händelsen i sina memoarer.²⁴

4. Undersökningen

Risken för krig

Ett vanligt förekommande argument av säkerhetspolitisk karaktär var just risken för krig. De talare som berörde krigsfaran var i stort sett överens om att ett krig i Europa kunde bryta ut mycket snart, och det var också deras främsta argument för att få ett beslut om en stärkt och moderniserad svensk armé. I första kammaren varnade krigsministern Axel Rappe för krig:

Vi hava haft den utomordentliga förmånen att njuta en sällsport lång fred. Tillståndet i Europa är icke sådant, att man kan påräkna, att freden under en längre tid kommer att fortfara. Tvärtom! För dem, som uppmärksamt givit akt på förhållandena, är det väl tydligt, att ganska lätt en gnista kan framspringa, som i en hast kan tända kriget över hela Europa, att icke säga över hela världen. [---] Vad som *nu* är fråga om är att få en organisation, som *snarast* sätta oss i stånd att möta en fara, som, kanske fortare än vi kan tänka, kommer över oss.²⁵

Axel Rappe inledde andra kammarens debatt om förbättrade härordning. Han konstaterade att det gått en alltför lång tid utan att försvarsfrågan kunnat lösas. Att inget gjordes åt det svenska försvaret direkt efter det senaste olyckliga kriget såg Rappe som en följd av stämningarna i det tidiga 1800-talet: efter mer än 20 års krig hade världen tröttnat på krigen och "man hade hopp om att vidare slippa detta elände och att fredens tid skulle börja. Denna tanke gjorde sig gällande både hos folken och regenterna, och i själva verket varade också freden ganska länge."²⁶ Rappe fortsatte sin exposé över försvarsfrågans bakgrund med att nationerna på 1850-talet väcktes ur sina fredsdrömmar och att sedan dess det ena kriget avlöst det andra. Den överhängande krigsrisken gjorde att försvarsfrågan nu äntligen måste lösas, var krigsministerns budskap till motståndarna i riksdagen.

Även P. P. Waldenström, f.d. präst och initiativtagare till Svenska Missionsförbundet, varnade för tron på långvarig fred:

För min del, herr talman, tror jag icke alls på den eviga freden och heller icke på fredens långvarighet. Under den tid, då jag gick i skolan, på 40- och 50-talet, var det icke ovanligt, att lärarna sade, att med den civilisation, som vore rådande, vore det otänkbart, att krig skulle kunna uppkomma.²⁷

Waldenström frågade sig när krigen kommit tätare än under de senaste 40 åren, och sitt tal framhöll han att det inte enbart var kejsare och kungar som ställde till krig, och gav som exempel det amerikanska inbördeskriget knappt 30 år tidigare. Krig var alltså inte något man fick betrakta som omöjligt: "Vi

²⁴ Oscar II: *Mina memoarer. I*. Med företal och kommentarer utgivna av Nils F. Holm (1960) Andra upplagan (Stockholm 1960) s. 251

²⁵ FK 1892U:5 s. 28 (1892 års urtima riksmöte, första kammarens femte protokoll, sidan 5)

²⁶ AK 1892U:5 s. 5f

²⁷ AK 1892U:5 s. 142f

kunna vänta ett europeiskt krig tidigt nog, och [...] Sverige kan ryckas med alldeles utan sin egen vilja."²⁸

Arrendatorn Alfred Kihlberg i Tierp, som hörde till gamla lantmannapartiets och satt med i särskilda utskottet, pekade på det instabila säkerhetspolitiska läget när han argumenterade mot dem som vill vänta på ett ännu bättre härordningsförslag:

Den politiska ställningen i Europa är sådan, att vi, vilken dag som helst, kunna behöva hava vår här organiserad, och även om vi nu antog detta förslag, så hunne vi komma ett gott stycke in på nästa århundrade, innan organisationen blev fullständigt genomförd.²⁹

Flera personer gick fram och pekade på brister de ansåg att regeringens förslag hade och pläderade för bättre lösningar, men sa sig till slut ändå vilja stödja propositionen eller särskilda utskottets förslag. Argumentet för detta var ofta att det inte fanns tid att vänta. För överstelöjtnanten och chefen för Norrbottens fältjägarbatal Magnus Alsterlund var det just krigsriskerna som gjorde att han gav upp sin önskan om en armé helt grundad på värnplikt:

jag tror att vägen till den rena värnplikten är lång, oberäkneligt lång, men att däremot den tid fort kan förgå, som skiljer det långa fredstidevarvet, som vi varit så lyckliga att åtnjuta, från kriget. Under sådana förhållanden bjuder mig plikten att [...] rösta för Kongl. Maj:ts förslag.³⁰

De som önskade en lösning av de stora frågorna framhöll ofta att den instabila situationen i Europa gjorde att det inte fanns tid att dröja längre. Statsminister Boström använde, liksom sin krigsminister, bristen på tid som argument. Regeringens främsta plikt är att stärka försvaret och därför inkallades den urtima riksdagen, sade Boström "då var det icke tid att dröja" som hävdade att varje år man vann var av stor vikt, och gick i hård polemik med en tidigare talare som yrkat på att förslagens verkställighet skulle skjutas fram ett år:

Är det någon, som kan hava i sin makt att säga, att vi under ett år ingenting hava att befara, då skulle jag ej hava något emot ett sådant uppskov. Men det står inte i mänsklig makt att bestämma, och då bjuder all klok försiktighet att begagna den tid, som man kan disponera.³¹

Somliga riksdagsmän talade visserligen inte om en akut krigsrisk, men pekade på att läget var sådant att krig måste tas med i beräkningarna. En av dem var Carl Fredrik Winkrans, rektor i Göteborg. Han stödde förslaget eftersom han fruktade att om det föll skulle dröja innan något nytt lades fram:

De som tro, att vi på långa tider icke skola få något krig och sålunda icke behöva försvara vårt oberoende och vår självständighet mot våldsverkare, vilka vilja kränka densamma, de handla konsekvent, då de neka att ingå på Kongl. Maj:ts förslag³²

Inte alla trodde att krig var nära förestående. Pensionerade kaptenen och skriftställaren Julius Mankell från Stockholm, med en lång riksdagskarriär och med ett stort antal motioner i försvarsfrågor bakom sig och nu hemmahörande i centern, underkände krigsargumentationen: "Jag förnekar till en början, att någon slags krigsfara förefinnas eller i den närmaste framtiden kan skönjas, som *just nu* skulle nödgå oss att förstärka krigsmakten, och att i synnerhet därför sammankalla en urtima riksdag".³³ Mankell, som var en skarp kritiker av härordningsförslaget, utvecklade dock inte närmare sin syn på det säkerhetspolitiska läget.

²⁸ AK 1892U:6 s. 143f

²⁹ AK 1892U:5 s. 30

³⁰ AK 1892U:6 s. 7f

³¹ AK 1892U:6 s. 44ff

³² AK 1892U:6 s. 58f

³³ AK 1892U:5 s. 22

Edvard Thermænius, fabriksidkare i Hallsberg och medlem av gamla lantmannapartiet, hörde till dem som inte ansåg att det var fult så bråttom att ta beslut som vissa hävdade. Förslaget kunde förbättras och väntetiden behövdes för att bereda folket på det steg som skulle tas.³⁴ Inte heller Thermænius redogjorde för vad som fått honom att komma fram till denna uppfattning, och den verkar ha haft sin utgångspunkt i inrikespolitiska önskemål snarare än i utrikespolitiska realiteter.

Potentiella angripare

Ett av mycket få exempel, där potentiella angripare av Sverige nämns vid namn, gavs av Adolf Hedin. Han kunde inte "underlåta påvisa, huru det sannolikt kommer att gå till", och åberopade 1882 års sjöförsvarskommitté, vilken även särskilda utskottet stödde sig på. Kommittén hade ansett att "Ryssland eller Tyskland skulle med största lätthet kunna landsätta i Sverige 60.000 à 70.000 man och efter fjorton dagar ytterligare en liknande styrka, vilka trupper efter hand kunde ökas". Exemplet var dock i första hand knappast något utpekande av fiender, utan Hedin använde det för att påvisa dels att den föreslagna armén inte skulle kunna försvara landet, dels att det borde satsas mer pengar på flottan.³⁵ Är Hedin senare under riksdagen skulle ge exempel på hur kunglig utrikespolitik skulle kunna tvinga Sverige i krig valde han en allians mellan Sverige och Tyskland och ett angrepp mot Ryssland som scenario (Se nedan; *Orsaker till krig*).

Landshövdingen i Norrbotten Lars Berg, första kammarens protektionistiska majoritetsparti, välkomnade att landets norra gräns föreslagits få en helt ny arméfördelning till sitt försvar och han sällade sig till dem som yrkade bifall:

Åtminstone för oss, som bo i gränsprovinserna, är valet icke tvivelaktigt. Läget och de förhållanden som omgiva oss, särskilt bristen på alla försvarsåtgärder, påminna nämligen ofta om den fara, som svävar över våra huvuden. Medan vi arbeta och sträva för utbredandet av svensk kultur vid de yttersta gränserna, tränger sig helt naturligt den frågan på oss: gagna vi fäderneslandet och våra efterkommande eller är det för fienden vi arbeta?³⁶

Detta ohöljda tal om oro i norr och om farhågor om att frukterna av norrbottningarnas arbete riskerar att komma *fienden* till godo, kryddade landshövdingen med två skrivelser från Haparanda och Råneå med böner om att de kungliga försvarspropositionerna bifalles. Vilken fiende som anses hota Sverige framgår, för denna riksdag, ovanligt klart av Lars Bergs tal.

I andra kammaren var före landshövdingen i Västerbotten Axel Wästfelt inne på samma linje som kollegan i norr. Wästfelt, som liksom Lars Berg hade en militär bakgrund, lyfte fram "vilket försvarslöst tillstånd hela Norrland befinner sig uti". I framtidsland, som Wästfelt kallade det, "finnes stor ekonomisk framtid för fosterlandets välgång" och det är nödvändigt att det snarast försvaras.³⁷

Det var få ledamöter som uttalade sig om huruvida Sveriges riskerade att bli angripet separat eller bli indraget i ett europeiskt storkrig, men de som framförde en åsikt var överens om att det var en storkonflikt som var det troligaste alternativet. Krigsminister Rappe ansåg att en gnista lätt kunde tända kriget "över hela Europa, att icke säga över hela världen. Det är icke möjligt att hoppas att, om kriget bryter lös, striden kan begränsas endast till de två stater, som först börjat."³⁸

Waldenström höll det för osannolikt att Sverige skulle kunna "råka ut för ett krig med en främmande

³⁴ AK 1892U:5 s. 35f

³⁵ AK 1892U:5 s. 50

³⁶ AK 1892U:6 s. 76

³⁷ AK 1892U:5 s. 44

³⁸ FK 1892U:5 s. 28

stat på tu man hand" utan det troliga var att landet drogs in i krig mellan två stormakter. Även Carl Wærn, f.d. finansminister, resonerar kring riskerna att dras in ett europeiskt storkrig. Ytterligare några enstaka ledamöter avvisar tanken på ett isolerat angrepp på Sverige, dock utan förtydliga tankegångarna. Statsministern försökte inpränta i ledamöterna att Sverige inte bör lita på någon annan än sig själv när det gäller att förhindra angrepp eller krig:

Mången finnes nog, som anser vårt läge sådant, att vi ej kunna ha något att frukta, och som mena, att den ena makten ej kan tillåta en annan att bemäktiga sig vårt land. Men det är en farlig villfarelse.

Boströms tes var att landet inte skulle förlita sig vare sig andra länders stöd eller den egna neutraliteten utan att vidta några egna åtgärder, eftersom, som han sade, den som inte själv kan hjälpa till får inga vänner och även neutraliteten ålägger förbindelser. Boström gav som exempel Belgien och Schweiz, som trots att deras neutralitet var garanterad, fick göra långt större uppoffringar för sitt försvar.³⁹

Orsaker till krig

Någon analys av vad som skulle kunna utlösa det fruktade europeiska storkrig framfördes inte i riksdagen, men i andra kammaren framkom tydligt att inte enbart den säkerhetspolitiska situationen i Europa som ansågs vara avgörande för krigsriskerna. Trots närmare 80 år av fred och officiell neutralitet fanns det bland somliga riksdagsmän en oro för att Sverige skulle komma att bli inblandad i krig p.g.a. egen förskyllan. Detta debatterades långt mer än risken att landet drogs in i ett storkrig, som brutit ut på kontinenten.

Man har på senaste tid med så mycken skärpa, och ej sällsynt även med avsiktlig överdrift, framhållit vår militära svaghet som den enda faran för vår självständighet. Kanske dock vår egen, icke mindre än andra folks, politiska erfarenhet påvisar, att det oftast varit en helt annan orsak, som dragit olycka och vanära över folken - det är deras regenters oförstånd, svaghet och ärelystnad.

Orden yttrades av Valdemar Vahlin, läroverksadjunkt i Falun och ledamot av förtroenderådet för andra kammarens center. Han ansåg att "paniken nu nått även Riksdagen, och ett folk, skrämt av verkliga eller inbillade faror, är icke klarsynt som lagstiftare. Det ser nu icke, vill icke ens se, varifrån faran verkligen hotar oss, [...] det tror så blint på sina framtida konungar".⁴⁰

Farhågorna vädrades i diskussionen om den nya värnpliktslagen. Sju av andra kammarens tolv ledamöter i särskilda utskottet, under ledning av dess vice ordförande Anders Persson i Mörarp, gamla lantmannapartiet, ville genom en reservation till utskottsförslaget få in hårdare restriktioner i värnpliktslagen mot kungens rätt att använda beväringen utomlands.

Perssons i Mörarps partibroder, lantbrukaren Ola Bosson Olsson från Maglehult i Kristianstads län, konstaterade att det föreliggande härordningsförslaget skulle innebära en kraftigt förstärkt armé, och frågade sig om det enbart vore en trygghet för landet: "Vi kan ju tänka oss, att man framdeles skulle kunna få en regent, som skulle yvas över att ha att befalla över en så stor militärkontingent och på grund därav kunde komma att föra ett högt och förnärmande språk mot våra grannar, så att vi måhända på det sättet skulle fortare komma i krig med dessa grannar än om vi blott hade en mindre armé."⁴¹

"Nu åter är fråga om att man skall marschera in i andra land", sade den halländske godsägaren Alfred Bexell, och konstaterade att få svenska kungar haft en sådan rättighet utan riksdagens

³⁹ AK 1892U:6 s. 42

⁴⁰ AK 1892U:5 s. 45f

⁴¹ AK 1892U:6 s. 13

godkännande.⁴² Flera talare betygade att den föreslagna bestämmelsen inte hade så stor betydelse i dagsläget och att oron inte gällde Oscar II. "Jag har i detta hänseende ingen stor anledning till fruktan, så länge vi hava en sådan regent som vi nu hava. Men [---] det är ju en möjlighet, att Sverige ännu en gång kunde få en halsstarrig konung på tronen",⁴³ sade Ola Bosson Olsson och ville därför i värnpliktslagen få in den "den bestämmelsen, att bevärningen icke må tagas ut för att kläda blodig skjorta i främmande land".⁴⁴

Som bevis på att farhågorna inte var gripna ur luften framhölls 1864 års dansk-tyska krig, då Karl XV givit Danmark stora löften om hjälp, bakom ryggen på sin regering. Pehr Pehrson i Törneryd från gamla lantmannapartiet, pekade på "huru nära det var, att vårt land och vårt folk blivit indraget i ett krig, som utspunnit sig mellan två främmande makter, men icke på något sätt hotade vår neutralitet".⁴⁵ Stockholmsradikalen och Dagens Nyheter-redaktören Adolf Hedin, en av regeringens största kritiker, drev resonemanget ännu längre och viftade bort statsrådets tal om neutralitetspolitiken och grundlagsstadganden:

Hur vågar man säga, att neutraliteten är det enda vi eftersträvat, när det dock är ett faktum, att inom loppet av föga mer än 40 år Sverige 3 gånger varit ytterst nära att indragas i krig [...] utan att någon har utmanat oss, men endast i följd av vår regerings fria vilja och avsikt? Hur är det möjligt, att man kan komma och säga, att hela strävandet för svenska regeringens politik sedan 1818 [...] endast gått ut på upprätthållandet av vår neutralitet? Vem hotade oss år 1848? Den berömde homeriske "Ingen". Vem hotade oss 1855? "Ingen". Vem 1863 och 1864? Likaledes "Ingen"; men kriget stodo vi nära, och det oaktat de grundlagsbestämmelser, som herr statsministern finner erbjuda så fullkomliga garantier.⁴⁶

Enligt Hedin var inte kungens rätt att starta krig utan riksdagens hörande den största faran, utan istället den paragraf som åt konungen överlämnar i det närmaste obegränsad rätt att sluta avtal med främmande makt. Han hänvisade till två unionskommittéer, som konstaterat att i denna rättighet även ingår rättigheten att överlämna svenska trupper i främmande makters tjänst. När Hedin delgav kammaren konkreta exempel på hur kunglig utrikespolitik skulle kunna leda till att svenska trupper tvingas i krig utomlands, då valde han en allians mellan Sverige och Tyskland och ett angrepp mot Ryssland som scenario. Kungen skickar en hjälpkår som tillsammans med en större tysk styrka går in i Finland eller i närheten av Finska viken.

Hedins ville påvisa att när senare denna hjälpstyrka under ett långvarigt krig "decimerats och förblött på främmande mark för främmande intressen" kan kungen begära att få skicka de återstående stamtrupperna och bevärningen över Östersjön för att reparera olyckorna och förhindra en invasion av Sverige. Han kan då hänvisa till rikets försvar, och ingen skulle i det farliga läget våga neka honom detta, menade Hedin, som därför krävde garantier för att svenska folkets söners "liv och blod icke skola förspillas på främmande mark och för icke-svenska intressen".⁴⁷

Ivar Lyttken, godsägare från Halland, förklarade sitt ställningstagande för reservationen mot utskottsförslaget med att stora samhällsklasser frukar för att bli kastade ut i kriget. För att lugna sinnena borde man därför visa "att det icke är meningen med den nya arméorganisationen att kasta oss in i äventyrliga anfallskrig, att det icke är meningen att börja med stormaktspolitik".⁴⁸

Lektor Gullbrand Elowson i Karlstad, ledamot av centerns förtroenderåd, resonerade kring att en härordning måste se olika ut beroende på vilket mål som sätts upp: försvar eller anfall. För den

⁴² AK 1892U:6 s. 170f

⁴³ AK 1892U:6 s. 166

⁴⁴ AK 1892U:6 s. 170

⁴⁵ AK 1892U:6 s. 171

⁴⁶ AK 1892U:6 s. 182f

⁴⁷ AK 1892U:6 s. 188

⁴⁸ AK 1892U:6 s. 202

skandinaviska halvön borde uppgiften uteslutande vara att upprätthålla neutralitet och slå tillbaka ett eventuellt angrepp, och denna uppfattning stämmer också överens med de uttalanden som gjordes när regeringen beslutade om försvarspropositionerna, konstaterade Elowson, som dock inte nöjde sig med detta:

Emellertid torde det vara av vikt, att landets representanter uttala sin mening i detta avseende. Må vi därför avlägsna varje tanke på anfallskrig, så väl åt det ena som åt det andra väderstrecket⁴⁹

I karlstadlektorns väderstreck återfinns måhända en rädsla för den gamla önskan om Finlands återerövring och den nyare att med militära medel få norrmännen att rätta i sig i det unionella ledet. Den dunkla formuleringen till trots är detta ändå ett av de ytterligt få redogörelser om vad som skulle kunna vara syftet med en aggressiv svensk utrikes- och allianspolitik.

Farhågorna bemöttes främst från regeringshåll. I polemik med en andrakammarledamot som gått längre än reservanterna i utskottet och istället krävt konstitutionella garantier mot kungens rätt att börja anfallskrig, framhöll statsministern, att själva organisationen av den svenska armén förbjöd sådant:

Ty om den ock är organiserad, att den med hopp om framgång kan upptaga striden med en inträngande fiende, är den ej organiserad, att man kan påföra en annan makt krig.

Boström ansåg dessutom att grundlagarna gav betryggande garantier mot anfallskrig, och "den omständigheten, att vi i snart 80 år åtnjutit orubbad fred, talar ju ock därför".⁵⁰

Krigsminister Rappe ansåg förslaget vara såväl obehövt som ohövt och skadligt. Övningstiden för beväringen medgav endast försvar, inte att skicka armékåror till främmande land, men även i försvarskrig kommer en tidpunkt då försvar övergår i anfall om fienden skall drivas bort och därför, argumenterade Rappe, måste även värnpliktiga trupper kunna gå över gränsen utan att riksdagen hunnit samlas:

Det är verkligen svårt för befälhavare, som skall föra den svenska armén, om han skall vara icke blott motståndaren underlägsen, utan även bunden i sin handlingsfrihet, så att han icke skall kunna uppträda mot fienden så som krigets lagar bjuda och det vore nödvändigt för en lycklig utgång.⁵¹

Rappes hänvisning till att man måste få förföljande fienden över gränsen mötte hårt motstånd och ansågs av flera motståndare vara ett helt irrelevant argument i ett land med Sveriges geografiska läge.

Även några militärer ryckte in på regeringens och särskilda utskottets försvar. Överste Carl Ericson, Västgöta regementes chef och tillhörig nya lantmannapartiet, vägrade tro på att Sverige skulle ge sig in i en krigisk allians. Om så ändå skulle ske kunde landet erbjuda befästa hamnar, Gotland och svenska flottan vilka skulle vara av värde i ett krig i eller kring Östersjön. Men armén, frågade sig Ericson, "Erbjuder den för en allierad en verklig förökning av stridskrafter? Nej, det gör den icke!"⁵²

Professor Simon Boëthius i Uppsala, nya lantmannapartiet, tyckte inte att Pehrsons i Törneryd belägg för självförvårdad krigsrisk bevisade så mycket, särskilt inte exemplet 1864. Boëthius hänvisade till dåvarande statsministern Louis De Geers memoarer, där han läst att det var kungens rådgivare som hindrade att Sverige drogs in i kriget, och att de inte bara kämpade mot kungens krigslystnad utan även en ganska allmän folkmening till förmån för kriget "som tog sig ganska bullrande uttryck". Att

⁴⁹ AK 1892U:6 s. 16

⁵⁰ AK 1892U:6 s. 44ff

⁵¹ AK 1892U:6 s. 169

⁵² AK 1892U:6 s. 195ff

konungens konstitutionella rådgivare ändå lyckades avstyra kriget, tyckte Boëthius visa att de konstitutionella garantierna inte är fullkomligt betydelselösa och dessutom kunde kungen fortfarande disponera stamtrupperna och flottan fritt, även om den av reservanterna förslagna restriktionen skrevs in i värnpliktslagen.⁵³

Krigsrustningar i Europa

Den allt intensivare upprustningen i Europa berördes inte särskilt mycket i debatten, som ju snarare handlade om den svenska bristen på upprustning. Av de få hänvisningar till omvärlden som gjordes, rörde några jämförelser med andra länders övningstid för värnpliktiga och avlöning av befäl och värnpliktiga, men några få gällde krigsrustningarna.

Axel Rappe framhöll att övriga länder i Europa rustar upp, och det var därför olyckligt att den svenska försvarsfrågan hindrats eftersom andra länder inte höll sig passiva

utan fullbordade sin försvarsorganisation, så att alla stater, utom vi, med begagnande av alla teknikens framsteg och av alla senare tidens uppfinningar förskaffat sig möjlighet att i händelse av krig på några få dagar kasta över den granne, som icke har sitt försvarsväsen ordnat, massor av folk och slå honom till marken.⁵⁴

Även greve Ludvig Douglas i Stjärnorp, majoritetspartiet i första kammaren, anmärkte på att det svenska försvaret halkat efter övriga Europa. Han debatterade mot Claes Adelsköld, som motionerat om en organisation efter norsk förebild, och att ta Norge som förebild fann Douglas löjeväckande "ty en sorglig tröst hava vi dock alltid, och det är, att det verkligen finnes ett enda land i Europa, där arméns och flottans behov äro mindre tillgodosedda än hos oss." Schweiz, som också framhållits i diskussionen, kunde enligt Douglas, endast nämnas i sammanhanget "för att visa, huru oändligt överlägset det landet är i jämförelse med oss i allt vad som har avseende på försvaret".⁵⁵

De europeiska krigsrustningarna är en mara, sade Svenska Missionsförbundets ledare Jakob Ekman, som uppmanade till kristlig kärlek även till landets fiender. Ekman gick i hård ordväxling med sin försvarsvänlige samfundsbroder Waldenström, och satte sitt hopp till de fredskonferenser som med början 1889 hade hållits runt om i Europa, trots att de "visserligen ännu icke [hava] uträttat mycket, enär de kunna sägas ännu icke hava växt ur barnskorna". Ekman, som var med vid en fredskonferens i Rom ett år tidigare, ville att dessa strävanden att lösa tvister genom rätt istället för genom våld skulle uppmuntras och stödjas. För sitt eget land var han emellertid pessimistisk och utslungade en hård dom över Sveriges inställning till krig och fred:

Fredsidén är främmande för vårt land. Här råder in det fallet icke samma förhållande, som i våra grannländer, Norge och Danmark, eller i det övriga Europa.⁵⁶

Konsekvenserna av ett krig

Som ett yttersta hot pekade somliga talare på vad som för Sveriges del kunde bli de yttersta konsekvenserna av ett krig, eller rättare sagt: vad som skulle hända om inte den nya försvarsorganisationen beslutades omedelbart. Här var naturligtvis fältet fritt gissande eller rent av

⁵³ AK 1892U:6 s. 190ff

⁵⁴ AK 1892U:5 s. 6f

⁵⁵ FK 1892U:5 s. 50ff

⁵⁶ AK 1892U:6 s. 155

fabulerande i gälla tonlägen.

Till de mer sansade och resonerande hörde Carl Fredrik Winkrans, som inte litade på att freden skulle bli långvarig, och ansåg att det med tanke på hur det internationella läget såg ut talades alldeles för mycket om vad försvaret kostade. Han beklagade att han inte hört någon ställa eller besvara frågan vad kostar det att inte försvara sig. "Svaret på denna fråga behöva vi icke söka inom fantasins värld; vi kunna erhålla det från verklighetens [...] såväl i vår egen som andra folks historia." Winkrans visade på preussarnas öde då de dukade under för den franska revolutionshären 1806:

Följderna känna vi: hälften av det preussiska riket gick förlorat, oerhörda krigskostnader måste betalas, och landet måste underkasta sig den förödmjukelsen att låta fienden bestämma över vad som finge göras, ty folket förlorade sin självständighet."⁵⁷

Preussens, i senare tid också Turkiets, öde var för Winkrans alarmerande exempel på vad som kunde hända om man inte vidtog åtgärder i tid. Begreppen frihet och självständighet återkom hos fler talare, som ville varan för att inte endast risken för ett blodigt krig var verklig utan till och med landets självständighet kunde komma i fara.

Samtidigt var talet om frihet och självständighet i många anföranden i det närmaste reducerat till en formel eller sirlig formulering. Om det låg någon djupare analys bakom hotet mot självständigheten så var det i alla fall ingenting som utvecklades. Överste Carl Ericson pläderade för försvarsförslaget "förmåga att kunna trygga vår neutralitet och giva oss berättigade förhoppningar att kunna försvara vår självständighet".⁵⁸ Vi måste kunna försvara vår frihet, sade vice talman och tillika nya lantmannapartiets ledare A. P. Danielsson, och från samma parti vädjade kontraktsprost Otto Redelius om ett beslut i försvarsfrågan eftersom "här nu är fråga om vår frihet såsom självständigt folk bland andra folk",⁵⁹ och centermannen Richard Berg, överste och chef för Kronprinsens husarer, uppmanade kollegorna i kammaren att offra sina principer för högre mål:

vi kunna med lugnt samvete göra detta offer på fosterlandets altare, förvissade om, att vi därigenom befordra det stora målet att bereda oss själva och våra efterkommande tillfälle att bevara det högsta goda, som vi här på jorden kunna ernå, nämligen att förbliva fria medborgare i ett fritt och självständigt fädernesland.⁶⁰

Vackrast, eller snarare sorgligast, formulerade sig kankse ändå professor Boëthius i Uppsala när han slog fast att om man lät bli att göra något alls i väntan på det bästa försvarssystemet "så kommer också det svenska folket att räknas bland de förlorade existensernas antal."⁶¹

5. Riksdagsmännen i debatten

Någon enhetlig och sammanhängande debatt om hotbilden ägde inte rum i riksdagen. Åsikterna som redovisades i kapitel 4 har, som tidigare nämnts, hämtas och ställts samman från olika kamrar, olika tidpunkter och olika debatter. Trots det, och oaktat det faktum att underlaget måste anses som tämligen bräckligt och begränsat, skall här försöka ges en bild av de riksdagsmän som deltog i den "säkerhetspolitiska debatten" vid den urtima riksdagen 1892.

Utöver statsråden Boström och Rappe ingår i undersökningen 26 riksdagsledamöter, av vilka fyra hör hemma i första kammaren och 22 i andra. Dessa är relativt jämnt fördelade över landet: de kommer från 19 av 24 län. Yrkesmässigt dominerar lantbrukare (19 %), godsägare (15 %), rektorer och lärare (15

⁵⁷ AK 1892U:6 s. 59

⁵⁸ AK 1892U:5 s. 31ff

⁵⁹ AK 1892U:6 s. 131

⁶⁰ AK 1892U:5 s. 32ff

⁶¹ AK 1892U:6 s. 30

%) samt militärer (12 %). Om man till de aktiva militärerna lägger dem som hade en tidigare militär karriär bakom sig omfattar gruppen nästan en fjärdedel av talarna (23 %).

Partimässigt hör tre till första kammarens protektionistiska majoritetsparti och en till minorettspartiet, fem hör till gamla lantmannapartiet, fem till nya lantmannapartiet, fem till andra kammarens center och en till den radikala centerfalangen Stockholmsbänken. För hela sex personer saknas partitillhörighet. Sex av andrakammarledamöterna och en förstakammarledamot satt med i särskilda utskottet, som bestod av tolv personer från vardera kammare.

Att dra några slutsatser endast av dessa 26 riksdagsledamöters uttalanden är alltför statistiskt osäkert. Åsikterna är blandade både yrkesmässigt och geografiskt, men naturligtvis kan några ställningstaganden skönjas: militärer, men inte enbart dessa, talade om risken för krig, och lantbrukare, men inte enbart dessa, hade farhågor om en framtida våghalsig svenskt utrikespolitik.

Ytterligare några svaga mönster framträder dock: de som kämpade för en begränsning av beväringens användande utomlands kom uteslutande från nya lantmannapartiet och centern, medan företrädare för gamla lantmannapartiet ryckte ut till regeringens försvar. De som tydligaste talade om ett konkret fientligt hot var bosatta i Norrland. Slutligen var de som representerade andra kammaren i särskilda utskottet klart överrepresenterade. Det måste emellertid återigen betonas att underlaget är för litet för att dra några långtgående slutsatser.

6. Avslutning

Denna uppsats, med syfte att studera vilken hotbild som framträdde i debatten inför besluten om försvaret vid 1892 års urtima riksdag, uppvisar ett för mig oväntat resultat. Genomgången ger vid handen att debatten handlade ytterst lite om det säkerhetspolitiska läget och eventuella hot mot Sverige. Skattefrågan och värnpliktsfrågan diskuterades, och framför allt naturligtvis hur försvaret skulle organiseras, medan talarna sällan berörde vilka yttre faktorer som gjorde upprustningen nödvändig.

Av de båda kamrarnas sammanlagt 375 ledamöter gjorde 116 egna inlägg i riksdagsdebatten om försvaret, och av dessa tog endast lite mer än var femte upp säkerhetspolitiken - i stort sett samtliga återfinns i undersökningskapitlet. Därtill kommer att hotbilden sällan var något huvudargument, utan endast en liten del av hela inlägget.

Trots den förvånande bristen på debattinlägg om hotbilden framträder ändå synen på Sveriges säkerhetspolitiska läge 1892. Att få uttalade sig i denna fråga innebär knappast att de som gjorde företrädde en isolerad åsikt, eftersom de i såfall med största sannolikhet blivit emotsagda. Därför anser jag att uppsatsen frågeställningar trots allt kan besvaras:

Hur såg talarna på risken för krig? De som berörde krigsriskerna var i stort sett överens om att ett krig i Europa kunde bryta ut mycket snart, och det var också deras främsta argument för att få ett beslut om en stärkt och moderniserad svensk armé. Chefen för lantförsvarsdepartementet Axel Rappe var den som hårdast betonade risken för krig, att en gnista lätt kunde tända Europa och hela världen.

Somliga talare varnade för tron på långvarig fred och menade att man inte fick låta sig invaggas i falsk säkerhet av det faktum att kontinenten varit förskonat från krig i 20 år och Sverige i nästan 80 år. Det politiska läget i Europa var nu åter instabilt och osäkert, och därför var det bråttom att ordna det svenska försvaret. Just bristen på tid var ett återkommande argument för att lösa försvarsfrågan, inför detta sade sig många bortse från kritik mot förslagen, och än fler uppmanade sina meningsmotståndare att göra detsamma.

Någon enstaka ledamot ansåg att det inte fanns någon fara för krig, men en klart dominerande del av dem som talade mot den nya härordningen gjorde utifrån andra argument, och berörde som regel överhuvudtaget inte det säkerhetspolitiska läget.

Pekades någon potentiell angripare ut? Ingen eventuell angripare namngavs i klartext. Adolf Hedin

citerade 1882 års sjöförsvarskommittés beräkning av hur stora truppstyrkor Ryssland eller Tyskland skulle kunna landsätta i Sverige för att argumentera för en upprustning av flottan. Landshövdingen i Norrbotten Lars Berg välkomnade den föreslagna förstärkningen av försvaret vid landets norra gräns, som han liksom en tidigare kollega i Västerbotten, ansåg vara alltför oförsvard, och talade om att läget ofta påminde om "den fara, som svävar över våra huvuden."

De krigsscenario som lyftes fram handlade uteslutande om ett europeiskt storkrig i vilket Sverige skulle riskera att dras in. Om ett krig bröt lös på kontinenten skulle det sannolikt sprida sig till fler stater och att då kunde det befaras att även Sverige drabbades. Ingen företrädde åsikten att de förenade rikena skulle utsättas för ett isolerat angrepp, utan i den mån en sådan eventualitet nämndes ansågs den vara osannolik. Tanken att Sverige, trots sin neutralitet, kunde förlita sig på att någon stormakt skulle söka hindra en konkurrerande makt från att besätta Sverige, avvisades av statsminister Boström, som betonade att landet endast kunde lita till sig självt.

Vad ansågs kunna utlösa ett krig? Någon krigsorsak eller vad som skulle kunna dra in Sverige i storkriget antyddes inte ens. Desto mer ingående debatterades möjligheten av att Sverige genom allianser mer eller mindre frivilligt skulle hamna i krig, eller rent av själv starta ett krig. Denna rädsla fanns bland vissa riksdagsmän, som därför ville begränsa kungens möjligheter att använda värnpliktsarmén utanför de förenade rikenas gränser. Det stod kungen fritt att ingå allianser och förklara krig, och därför såg ledamöterna en risk för att en framtida "halsstarrig konung" skulle frestas att använda den större och mer välövade svenska armén i främmande land.

Farhågorna bemöttes främst från regeringshåll, dels med att armén endast var organiserad för att klara försvar av landet, dels med att grundlagarna och neutralitetspolitiken var betryggande garantier mot anfallskrig. Den föreslagna restriktionen ansågs dessutom förhindra bortdrivandet av fienden efter ett framgångsrikt försvarskrig. Hänvisningen till neutraliteten bemötte regeringens belackare med att Sverige ingalunda fört en alltigenom neutral politik, och senast 1864 varit nära att frivilligt gå i krig på Danmarks sida mot Tyskland.

Ansågs Sverige vara hotat av andra länders upprustning? Den allt intensivare krigsrustningen i Europa berördes av krigsministern, som hävdade att militären i alla stater utom Sverige hade tagit till sig teknikens framsteg och de senare tidens uppfinningar. Det svenska försvaret ansågs av många riksdagsmän vara hopplöst omodernt, och kärnfrågan vid det urtima riksmötet var just hur detta skulle åtgärdas, vilket också lejonparten av diskussionerna handlade om. Den militära lösningen och hur riksdagsmännen ville att Sveriges försvarsmakt skulle organiseras faller dock utanför denna uppsats. Upprustningen fördömdes av frikyrkomannen Jakob Ekman, som satte sitt hopp till de nya europeiska fredskonferenserna, vars värde starkt ifrågasattes av andra debattörer.

Hur allvarliga bedömdes konsekvenserna av ett krig kunna bli? I argumenten för upprustning och modernisering av landets krigsmakt framhölls ofta vad som skulle kunna hända om försvaret inte var betryggande: då fanns inte enbart risken att dras in i ett blodigt krig utan rentutav faran att Sverige förlorade sin självständighet. Att försvara sin frihet och självständighet var ett vanligt tema hos många, men kändes oftast som en formel eller en sirlig formulering för att motivera varför försvarspropositionerna borde bifallas. Någon underbyggd analys för att styrka påståendena om den hotade självständigheten fördes i varje fall inte fram i någon av riksdagens kamrar.

Att denna riksdag, vars beslut enligt första kammarens ålderspresident Patric Reuterswärd "utan tvivel är det viktigaste, som någon av oss levande har bevittnat",⁶² i så liten omfattning berörde Sveriges säkerhetspolitiska läge anser jag vara förvånande.

Bilden i litteraturen är en helt annan. Folke Lindberg (1958) pekade på en allt mer pessimistisk uppfattning, som vid vissa tillfällen stegras till panik, en "rysskräck". Försvarsreformen 1892 föranleddes av den alltmer utbredda övertygelsen om att Sverige var utsatt för ett ryskt hot. Enligt Gunnar Åselius (1994) var den ryska faran verklig i Sverige i slutet av 1800-talet. Svenska diplomater,

⁶² FK 1892U:5 s. 164

officerare och politiker ansåg att Ryssland hade direkta anfällsplaner mot Sverige.

Hur kommer det sig att denna hotbild inte diskuterades av riksdagsledmöterna i någon större utsträckning? Det kan ha berott på att "det ryska hotet" ansågs vara så självklart att det var överflödigt att använda det som argument i en politisk debatt. Den allmänna meningen var att försvaret skulle stärkas och bakom denna strävan låg naturligtvis en känsla av hot och utsatthet. Att använda skrämselfpropaganda skulle bara ha varit att slå in öppna dörrar.

Vad beträffar den vanlige riksdagsmannen, utan militär bakgrund, hade han kanske inte tillräckligt stor inblick i läget i Europa för att kunna göra några djupare säkerhetspolitiska bedömningar. Värnplikt och skatter var däremot mer konkreta frågor, som direkt berörde enskilda medborgare. Samtidigt fanns det många militärer och andra med större insikt i internationella frågor och det är svårt att förstå varför de, om de ansåg att ett krig var nära förestående, inte lyfte fram det tydligare. Det var inte uteslutet att försvarsförslaget skulle kunna falla i andra kammaren och logiskt sett borde därför alla förespråkare använt sina skarpaste argument i debatten. Vad borde kunna övertyga den tveksamme mer än risken för krig?

Kanske är det trots allt egentligen inte märkligt att debatten såg ut som den gjorde. Faktum är att säkerhetspolitik diskuterades: risken för ett europeiskt storkrig poängterades liksom faran för att Sverige skulle dras med. Det var inte många som tog upp saken, men i stort sett ingen sade emot. Därtill bör man betänka att endast var femte ledamot av första kammaren och drygt var tredje ledamot av andra kammaren överhuvudtaget gjorde några egna inlägg i debatten. De som var nöjda med förslagen som höll på att röstas igenom hade inte så stort behov av att framträda utan diskussionerna dominerades av motståndarna. Det var heller inte hotbilderna de ifrågasatte utan åtgärderna: omorganisationen och finansieringen av den svenska försvarsmakten. Detta var i grunden de frågor som skulle beslutas om, inte utrikespolitik, och allra minst andra länders politik.

7. Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Riksdagens protokoll och bihang. 1892 års urtima riksdag (Stockholm 1892)

Förhandlingar i första kammaren (FK 1892U)

Förhandlingar i andra kammaren (AK 1892U)

Register till riksdagens protokoll och bihang 1867-99, 4 band (Stockholm 1899-1901)

Litteratur

Carlsson, Sten: *Lantmannapolitiken och industrialismen. Partigrupperingar och åsiktsförskjutningar i svensk politik 1890-1902* (Stockholm 1953)

--- "Ståndsriksdagens slutskede (1809-1866)", i *Riksdagen genom tiderna*, utgiven av Sveriges Riksdag och Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond (1985), andra upplagan (Stockholm 1992)

Ericson, Lars: *Svenska knektar. Indelta soldater, ryttare och båtsmän i krig och fred* (Lund 1995)

Guillemot, Agneta: *Rask, Resolut, Trogen. De indelta soldaterna i det svenska agrarsamhället.*

Västerbotten 1860-1901, Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities 74

(Umeå 1986)

Hadenius, Stig: *Fosterländsk unionspolitik. Majoritetspartiet, regeringen och unionsfrågan 1880-1899*, Studia Historica Upsaliensia 13. Akademisk avhandling (Uppsala 1964)

- Holmén, Hans: *Försvar och samhällsförändring. Avvägningsfrågor i svensk försvarsdebatt 1880-1925*, Meddelanden från Historiska institutionen i Göteborg nr 29 (Göteborg 1985)
- Hultqvist, Per: *Försvar och skatter. Studier i svensk riksdagspolitik från representationsreformen till kompromissen 1873*. Akademisk avhandling (Göteborg 1955)
- *Försvarsorganisationen, värnplikten och skatterna i svensk riksdagspolitik 1867-1878*, Acta Universitatis Gothoburgensis. Göteborgs universitets årsskrift vol. 65 (Göteborg 1959)
- Johansson, Alf W & Norman, Torbjörn: "Den svenska neutralitetspolitiken i historiskt perspektiv", i *Neutralitet och försvar. Perspektiv på svensk säkerhetspolitik 1809-1985*, red. Bo Hugemark (Stockholm 1986)
- Lindberg, Folke: *Den svenska utrikespolitikens historia III:4 1872-1914* (Stockholm 1958)
- "Oscar II och utrikespolitiken", i *Historia kring Oscar II*, red. Stig Hadenius (1963) ny tryckning (Stockholm 1994)
- The New Cambridge Modern History. Volume XI. Material progress and world-wide problems 1870-1898*, 15 Volumes, editor F. H. Hinsley (1962) 2nd Reprinting (Cambridge 1970)
- Nevéus, Torgny: *Ett betryggande försvar. Värnplikten och arméorganisationen i svensk politik 1880-1885* (Uppsala 1965)
- "Den långa vägen till värnpliktsarmén", i *Den Svenska Historien*, band 13 (1968), andra upplagan (Stockholm 1979) s. 202-207
- Norberg, Anders, Tjerneld, Andreas & Asker, Björn: *Tvåkammarriksdagen 1867-1970. Ledamöter och valkretsar*, 5 band (Stockholm 1988-92)
- Nygren, Rolf: "Det svenska riksdagstrycket", i *Handbok i Nordiskt parlamentstryck*, utgiven av de nordiska parlamentsbiblioteken under redaktion av densamme (Stockholm 1984) s. 109-137
- Oscar II: *Mina memoarer. I*. Med företal och kommentarer utgivna av Nils F Holm (1960), andra upplagan (Stockholm 1960)
- Richardsson, Gunnar & Wengström, Karl Axel: "Riksdagsprotokollen som historiskt källmaterial", *HT* 1975 s. 430-467
- Strömberg-Back, Kerstin: "Stam och beväring", i *Folket i försvaret. Krigsmakten i ett socialhistoriskt perspektiv*, Forskningsrapporter från Historiska institutionen vid Umeå universitet 3, red. Tom Ericsson (Umeå 1983)
- Åberg, Alf: "Axel Rappe", i *Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok* (Stockholm 1949)
- Åselius, Gunnar: *The "Russian Menace" to Sweden. The Belief System of a Small Power Security Elite in the Age of Imperialism*, Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in History 51 (Stockholm 1994)
- "Storbritannien, Tyskland och den svenska neutraliteten 1880-1914: en omvärdering", *HT* 1994:2 s. 228-266
- "Hotbilden: svenska militära bedömningar av Ryssland 1880-1914", i *Mellan björnen och örnen. Sverige och östersjöområdet under första världskriget, 1914-1918*, red Johan Engström & Lars Ericson (Visby 1994)